

Anete Karlsonē

LATVIJAS VALSTS ARHĪVA DOKUMENTI PAR TAUTISKAJIEM KONCERTTĒRPIEM LATVIJĀ 20. GADSIMTA 60. GADOS*

Raksts ir turpinājums pētījumam par latviešu tautiskā tērpa attīstību saistībā ar dziesmu svētkiem.¹ Lai izvairītos no neskaidrībām tēmas izpētē lietotajos apzīmējumos, šeit, līdzīgi kā iepriekšējos autoru rakstos, vārdu savienojumi “latviskais/tautiskais tērps” lietoti, ar tiem saprotot īpaši radītu svētku tērpa veidu, kurā izmantoti mazāk vai vairāk pārveidoti iepriekšējos gadsimtos (pārsvarā 18.–19. gs., bet arī senāka posma, piemēram, 12. gs.) Latvijas teritorijā dzīvojušo pamatiedzīvotāju apģērba atdarinājumi vai tā elementi valkāšanai sākotnēji dziesmu svētkos, vēlāk – arī citos sabiedriskos un svinīgos pasākumos. Apzīmējums “tautiskais tērps” sastopams arī apskatāmā perioda rakstītajos avotos, kuros kā tā sinonīms lietota vārdkopa “tautas tērps”. Latviskā tērpa izveide un attīstība šeit paskaidrotajā nozīmē aizsākās 19. gs. 80. gados un turpinās līdz pat mūsdienām. Dažādos vēstures posmos šim procesam ir bijusi atšķirīga dinamika un sabiedriskā nozīmība. Šajā rakstā apzīmējums “tautiskais tērps” dažviet tiek attiecināts arī uz citu tautu tradicionālo tautas tērpu stilizētiem atdarinājumiem apskatāmajā laika periodā.

Rakstā galvenā uzmanība veltīta koru un deju kolektīvu koncerttērpiem. Līdzīgi kā iepriekš, arī 20. gs. 60. gados tika veiktas organizētas darbības, kas ietekmēja tautiskā tērpa attīstību, tā izskatu un valkāšanas veidu. Skaidrojot jautājumus par to, cik lielā mērā un kā tautisko tērpu izveide tika organizēta un apzināti virzīta, nozīmīga avotu kopa ir oficiālo valsts iestāžu dokumenti.

PĒTĪJUMA AVOTI

Pētāmajā laika periodā koru un deju kolektīvu tautisko tērpu izveide visciešāk bija saistīta ar Latvijas PSR Kultūras ministrijas

*

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

E. Melngaiļa Tautas mākslas nama (E. Melngaiļa TMN) darbību. Tā darba plāni un atskaites, dažāda veida rīkojumi, sarakste ar republikas un citu republiku kolektīviem u.tml. dokumenti glabājas Latvijas Vēstures arhīva (LVA) 236. fondā “Latvijas Republikas Kultūras ministrijas Emiļa Melngaiļa Tautas mākslas centrs”. Par pētāmo laika periodu tie atrodami galvenokārt 1. apraksta lietās. Tomēr jāteic, ka līdz arhīva krātuvei nav nonākuši visi dokumenti, kuri varētu sniegt materiālus tēmas izpētei. Daļa kādreiz uzrakstīto dokumentu nav tikusi nodota glabāšanai, daudz kas palicis arī ārpus oficiālo dokumentu ietvariem. Īpaši tas jūtams, sākot ar 60. gadu vidu, kad arhīvā saglabāto dokumentu klāsts kļūst ievērojami nabadzīgāks tajā atspoguļoto norišu ziņā. Tas arī noteicis tēmas hronoloģisko ierobežojumu.

Dokumentus, kas attiecas uz tautiskajiem tērpiem, jāmeklē dažādu dokumentu sadaļās. Padomju Latvijā nebija vienotas instances, kas kārtotu ar tērpiem saistītos jautājumus, kā iepriekš izveidotās Dziesmu svētku apgērbu komisijas (vai tml.). E. Melngaiļa Tautas mākslas namā darba jomas bija sadalītas dažādos sektoros: horeogrāfijas (tajā apvienoti tautas deju un sarīkojuma deju kolektīvi), drāmas, mūzikas (kori, pūtēju orķestri, estrādes ansambļi), lietišķās un tēlotājas mākslas sektors (rokdarbu pulciņi, kokgriezēji un tēlnieki, tēlotājmāksla). Visbiežāk dokumenti, kas saistīti ar tautiskajiem tērpiem, atrodami horeogrāfijas sektora sadaļā, jo tautas deju kolektīvi bija vienīgie, kuriem obligāti nepieciešami tautiski skatuves tērpi. Kuriem tautiskie tērpi bija vēlamais dziesmu svētku ietērps, tomēr varēja vilkt arī citus koncerttērpus.

NORĀDĪJUMI PAR DZIESMU SVĒTKU DALĪBNIKU IETĒRPU

Gatavojoties kārtējiem dziesmu svētkiem, E. Melngaiļa TMN sadarbībā ar LPSR Kultūras ministriju un Izglītības ministriju veidoja svētku sagatavošanas un norises plānu.² Tika izveidota Padomju Latvijas kārtējai gadadienai veltīto dziesmu svētku republikāniskā komisija. Pirms dziesmu svētkiem Rīgā notika rajonu dziesmu svētki. Nolikuma par kuru, deju kolektīvu un orķestru sacensību vērtēšanu rajonu dziesmu svētkos 8. punktā norādīts: “*Vērtējot kolektīvu sniegumu, žūrijas komisijām jāņem vērā ne tikai mākslinieciskais izpildījums un ražošanas rādītāji, bet arī kolektīva sabiedriskā aktivitāte, ietērps un disciplīna.*”³ No šī nolikuma vēl nevar viennozīmīgi pateikt, kādiem bija jābūt svētku dalībnieku tērpiem. Diemžēl nav izdevies atrast kolektīvu vērtējuma protokolus. Toties norādījumos par šo svētku organizēšanu ir atsevišķs punkts, kurā visai skaidri noteikts dalībnieku vēlamais ietērps:

“Norādījumi

par Padomju Latvijas 1960. gada dziesmu svētku organizēšanu rajonos.

Saskaņā ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu š.g. jūnija un jūlija mēnešos visos republikas rajonos jānotiek rajonu dziesmu svētkiem. [...] Lai Dziesmu svētki rajonos noritētu augstā idejiskā un mākslinieciskā līmenī, kā arī priekšzīmīgā kārtībā, rajonu Dziesmu svētku komisijām jāveic sekojoši pasākumi: [...]

3. Vēlams, lai kori un deju kolektīvi uz Dziesmu svētkiem varētu ierasties sava novada etnogrāfiski pareizos tautas tērpos. Orķestru mūziķu ietērs: tumšs uzvalks, gaišs kreklis ar prievīti.”⁴

Par tērpu vēlamu izskatu var uzzināt arī no sarakstes starp Latvijas PSR Kultūras ministrijas bibliotēku un klubu daļu un E. Melngaiļa TMN:

“1959. g. 7. oktobrī

*Latvijas PSR Kultūras ministrijas bibliotēku un klubu daļas
vec. inspektoram b. Aršam*

Atbildot uz b. Vanzoviča vēstuli b. Edžiņam, kuru Jūs adresējāt man, daru Jums zināmu, ka Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama rīcībā nav ziņu, cik tautisko tērpu auduma vajadzīgs 1960. g. dziesmu svētkiem. Iesaku b. Vanzovičam vajadzīgās ziņas pieprasīt no rajonu kultūras nodaļām, vērsot viņu uzmanību, lai katrs rajons pieprasītu sava novada tautiskos tērpus. Vajadzības gadījumā pēc tam, t.i., ja izrādīsies, ka no visas republikas pieprasa tikai trīs četrus tautisko tērpu paraugus, vajadzēs šo jautājumu caurskatīt, lai 1960. g. dziesmu svētkos tiešām redzētu visu tautisko tērpu bagātību. Tautisko tērpu paraugi, kurus speciāla komisija atlasīja aušanai, domāju, ka ir arī b. Vanzoviča rīcībā.

Paraksts /V. Breģis/

[E. Melngaiļa TMN direktors. – A. K.]”⁵

Kā redzams vēstulē, pastāvēja prasība kolektīviem darināt sava novada tautiskos tērpus, kas dzīvē tomēr ne vienmēr tika īstenota. Tālaika fotoattēli liecina, ka, līdzīgi kā iepriekšējos gadu desmitos (pēc Otrā pasaules kara), tautiskajiem tērpiem nereti izvēlējās tā novada tērpus, kuri bija košāki un vieglāk pagatavojami.⁶ Latvijas PSR Kultūras ministrijas klubu un bibliotēku daļas organizētajos kultūras namu direktoru semināros darba kārtībā arī tika iekļauti jautājumi par tautiskajiem tērpiem. Viens no darba kārtības punktiem 1959. gada decembrī bija: “*Tautisko tērpu pareiza izgatavošana un valkāšana – 2 st. – A. Drinkena [E. Melngaiļa TMN metodiķe. – A. K.]”⁷*

PĀRBAUDES UN VEIKTIE PASĀKUMI TĒRPU SAGĀDEI

Sekojošā norādījumu izpildes gaitai, tika veiktas pārbaudes koros un deju kolektīvos. Latvijas Valsts arhīvā saglabājušās atskaites par veiktajām pārbaudēm un stāvokli diemžēl tikai Rīgas pilsētas Maskavas rajona kolektīvos:

“Par Maskavas rajona gatavošanos dziesmu svētkiem

Rajonā pavisam darbojas 64 kori ar 2110 dalībniekiem, 46 deju kolektīvi ar 734 dalībniekiem, 9 pūtēju orķestri ar 159 dalībniekiem. Ievērojams skaits no kuriem ir krievu kori, kā arī mazskaitlīgi kolektīvi, kuri Dziesmu svētku repertuāru nevar pilnvērtīgi apgūt, jo daudzi no tiem organizēti nesen. [..]

Daudziem kolektīviem neatrisināts ir arī tērpu jautājums, piem., LVU jauktajiem korim, ap 150 dalībniekiem, trūkst tautas tērpu. Tas pats arī ar deju kolektīviem. Pavisam kopā rajonā trūkst latviešu tautas tērpu 84 dejotājiem un 600 koristiem (no tiem 430 tērpiem ir līdzekļi to iegādei).

Jāņem vērā, ka Dziesmu svētkos dalībnieki piedalīsies vienlaicīgi, tad tērpus aizņemties nebūs iespējams. [..]

Lai labi sagatavotos republikas dziesmu svētkiem un tajos netraucēti varētu piedalīties visi dalībnieki, kuri apguvuši visu Dziesmu svētku repertuāru, nepieciešams:

1) izkārtot tā, lai jaunieši, kuriem vasarā jābūt militārās nometnēs apmācībās, varētu to darīt pēc Dziesmu svētkiem;

2) piešķirt līdzekļus tērpu iegādei sekojošiem korim:

a) Maskavas rajona kultūras nama jauktajam korim, kurā ir 90 dalībnieki,

b) Maskavas rajona komjauniešu–jauniešu korim, kurā ir 70 dalībnieki.

*Paraksts /V. Subatnieks/
Rīgas pilsētas Kultūras pārvaldes
kultūrizglītības daļas vadītājs”⁸*

Padomju dzīves radītā situācija deju kolektīvu darbībā, repertuāra apguvē un tērpu sagādē labi atspoguļojas vēl kādā atskaitē, kura attiecas uz to pašu laiku:

“Maskavas rajonā darbojas 17 deju kolektīvi, kuri gatavojas Dziesmu svētkiem. Rajona deju kolektīvu virsvadītāji b.b. Falka Z. un Sūna H. pārbaudīja vairākus kolektīvus.

1) Maskavas raj. k/n – no Dz. sv. repertuāra apgūtas 11 dejas. Ir tikai latv. tērpi, kol. vad. b. Jirgena A.

2) Tekstilkombināta kolektīvā nav pilns dejotāju sastāvs. Dz. sv. repertuāru nevarēs apgūt. Komjaunatnes org. darbu neatbalsta, un komjaunieši šai darbā nepiedalās (vad. Jirgena A.).

3) Autodarbinieku klubā ir labs deju kolektīvs, kurš jau apguvis visu obligāto un ieteicamo Dz. sv. repertuāru, bet nav nekādu

- tautisko tērpu. Ja netiks pagatavoti tērpi, kolektīvs Dz. sv. nevarēs piedalīties (vad. To..gs P.).*
- 4) *Apgabala virsnieku nams (vad. pašreiz nav). Kolektīvā nav pilns sastāvs un Dz. sv. nepiedalīsies. Dz. sv. rep. neiestudē.*
 - 5) *Tautsaimniecības padomē ir 4 pāru deju kol. Vadība nepalīdz noorganizēt un neatbalsta darbu (vad. b. Budo). Nekādu tērpu nav.*
 - 6) *LVU – ir tikai latv. tērpi. Kaut gan kolektīvs ir iestudējis visu Dz. sv. rep., viņš varēs dejojot tikai latv. dejas. Nepieciešami krievu, moldāvu, igauņu un lietuviešu tērpi (vad. Sūna H.).*
 - 7) *Poligrāfiķu kluba kol. pārbaudīs 28. III.*
 - 8) *Paraugtipogrāfijā nav nekādu tērpu, un, ja līdz svētkiem nebūs, tad nevarēs piedalīties Dz. sv. (Krūmiņa vad.).*
 - 9) *Partijas skolā ir kolektīvs, bet sakarā ar lekcijām nekad nevar sanākt kopā pilnā sastāvā. Tērpu nav nekādu (vad. U. Heinsoo).*
 - 10) *Medicīnas institūtā (vad. I. Kalniņš) pašreiz noorganizēts deju kol. pilnā sastāvā. Sāka iestudēt Dz. sv. obligāto repertuāru. Vakar norāva mēģ., jo bija sapulce un dejojājiem nebija telpas mēģinājumam.*
 - 11) *LRAP Kult. nams ir iestudējis visu Dz. sv. repertuāru. Dz. sv. piedalīsies 2 dejojāju sastāvā. Ir visi tērpi.*
 - 12) *Politehniskā institūta deju kol. ir apguvis visu Dz. sv. repertuāru. Ir izgatavoti pilnīgi jauni tautiskie tērpi (latv., igauņu, moldāvu).*
[Bez datuma un paraksta.]⁹

Kā redzams no šī dokumenta, “tērpu jautājums” aktuāls ir lielai daļai kolektīvu. Turklāt šeit parādās iezīme, kura turpmākajos gados kļūst plaši izplatīta, – līdztekus latviešu tautiskajiem tērpiem deju kolektīviem bija vajadzīgi arī citu, pārsvarā “brālīgo republiku” tautiskie tērpi. 60. gados jau gandrīz pusi deju kolektīva programmas veidoja cittautu dejas. Pārspilēti uzsvērts atgādinājums, ka latviešu tauta ir tikai viena no daudzajām tautām, kuras attīstību ietekmējusi mijiedarbība ar kaimiņos esošo brālīgo krievu u.c. tautu kultūru, lasāms arī pirmajā padomju varas gados izdotajā zinātniskajā pētījumā par latviešu tautas tērpiem – etnogrāfes Mirdzas Slavasslavas monogrāfijā “Latviešu tautas tērpi”.¹⁰ Šāda nostādne bija nepieciešamā nodeva politiskajai iekārtai, kas nodrošināja izdevuma publicēšanas atļauju. (Savu grāmatu priekšvārdos dažādi autori tomēr atšķirīgā intensitātē iekļāva nodevas politiskajai iekārtai.) Jāpiebilst, ka grāmatas lasītāji – tautas tērpa interesenti parasti šo politizēto rindu saturam īpašu uzmanību nepievērsa. Tomēr tas rāda valdošo oficiālo viedokli attiecībā uz tautas tērpu un vēlamo etnogrāfiskā materiāla skaidrojumu. Arī 1961. un 1965. gadā publicētajos E. Melngaiļa Tautas mākslas nama metodiskajos izdevumos “Tautu tērpi”¹¹ ir gan latviešu, gan citu tautu tērpi. Turklāt pirmajā burtnīcā, kura publicēta 1961. gadā, ir tikai čehu un slovāku, lietuviešu, krievu (1. att.) un igauņu tautas tērpi. Saistībā ar

1. att. Krievu tautisko tērpu attēls izdevumā: M. Vandere. "Tautu tērpi" (Rīga, 1961)

2. att. Latviešu tautisko tērpu attēls izdevumā: M. Vandere. "Tautu tērpi" (Rīga, 1965)

šo izdevumu arhīvā ir 1960. gada 14. novembrī izdots dokuments – iesniegums LPSR kultūras ministram V. Kalpiņam par M. Vanderes braucienu uz Ļeņingradu: "*Komandējuma nolūks – iepazīties ar Ļeņingradas Etnogrāfiskajā un citos muzejos ievietoto PSRS tautas tērpu pareizu izgatavošanas veidu un tehniku, kas nepieciešams tautas mākslas nama paredzētajiem PSRS tautas tērpu izdevumiem.*"¹²

1965. gadā ar tādu pašu nosaukumu "Tautu tērpi" tika publicēta cita burtnīca. Tajā bija doti paraugi dažiem latviešu tautiskajiem tērpiem, kā arī Aizkarpatu ukraiņu un ungāru tautiskajiem tērpiem. Šajā izdevumā rodams aizsākums dažām iezīmēm latviešu tautiskajos tērpos, kas daudzus turpmākos gadus un gadu desmitus bija vērojamas, it sevišķi deju kolektīvu skatuves tērpos (3. att.). Vispirms jau tas ir dejojātāju brunču saīsinātais garums. Tas redzams gan izdevuma ilustrācijās (2. att.), gan lasāms autores tekstā: "*Meti domāti deju kolektīviem, tādēļ tērps nedaudz īsāks.*"¹³ Izdevumā atrodams arī padoms sieviešu vestes jeb ņieburus "atvasināt" no tautas tērpa jakām: "*Jaciņas vietā var būt arī ņieburs – pamatā paturot jaciņas piegriezumu un priekšpusē veidojot dziļāku izgriezumu.*"¹⁴ Līdzīgi norādījumi tautisko tērpu darinātājiem ir arī citā 1965. gadā izdotajā metodiskajā materiālā, ko sagatavojusi horeogrāfe Elza Siliņa, – "Latviešu tautas tērpu valkāšanas tradīcijas".¹⁵ Ievadā autore raksta: "*Mākslinieciskās pašdarbības*

3. att. Horeogrāfijas vajadzībām pielāgotie tautiskie tērpi. Vestienas ciema jauniešu deju kolektīvs 1964. gadā (foto no Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja kolekcijas, MNM 21629)

*deju kolektīviem tradicionālie tautas tērpi, kas radušies un veidojušies citādos dzīves apstākļos un savā laikā arī teicami bija pieskaņoti lēnajam un pagausajam etnogrāfisko deju tempam, mūsdienu straujo deju kustībām un soļiem dažkārt ir smagi un neērti. Nav tādēļ jāaizliedz tos lietpratīgi padarīt vieglākus, nedaudz, ar mēra sajūtu saīsināt, gaumīgi stilizēt un pielāgot skatuviskajam priekšnesumam.*¹⁶ Tālāk seko visai stingri noteikumi, ko dzīvē bieži vien neievēroja, kas ir atļauts un kas – ne: “Atdarinātajam tautas tērpam galvenajās sastāvdaļās tomēr jābūt pareizam. Nekādā gadījumā nav pieļaujama tērpu vulgarizēšana, paņemot un patvarīgi sakombinējot atsevišķas detaļas no dažādiem novadu tērpu komplektiem. Katram novadam ir stingri noteiktas tērpu valkāšanas tradīcijas [..]. Te vietā atcerēties seno paražu, kad sievietes ar sagšu, snāteni vai villaini plecos nekad nedejoja, kas tādējādi jau tolaik deļotāju tērpu padarīja vieglāku.

Salīdzinot ar deļotājiem, neierobežotākas tradicionālā tautas tērpa valkāšanas iespējas paveras kora dziedātājiem.”¹⁷ Kaut gan E. Melngaila TMN metodiskajos izdevumos, gan dažāda līmeņa rīkojumos un norādījumos tiek atzīts, ka vēlami etnogrāfiski pareizi tautiskie tērpi, reālajā dzīvē bieži vien pārsvaru guva oficiāli atļautās stilizācijas.

LPSR Kultūras ministrijas darba uzdevumos ietilpa centralizēta tautisko tērpu sagādes nodrošināšana. Par to liecina “Galveno

pasākumu plāns”, kas apstiprināts 1960. gada 15. janvārī: “LPSR Kultūras ministrijas, tās pārvalžu, kantoru, iestāžu un uzņēmumu pamata uzdevums ir konsekventi un nelokāmi izpildīt PSKP XXI kongresa, kā arī PSKP CK jūnija un decembra plēnumu lēmumu, kas paredz sociālistiskās ekonomikas, kultūras un masu komunistiskās audzināšanas tālāku kāpinājumu. [..]

Šajā nolūkā 1960. gadā jāveic sekojošie galvenie pasākumi:

Materiālu-tehniskās apgādes pārvaldē

1. [..]

2. Nodrošināt tautas tērpu audumu izgatavošanu un pasūtījumu sadalīšanu starp rūpniecības uzņēmumiem; [uzdevuma izpildes laiks] – janvāris [..]”¹⁸

Arī Republikāniskā dziesmu svētku komisija iesaistījās tautisko tērpu sagādes veicināšanā: “Lai uzlabotu gatavošanos Padomju Latvijas 20. gadadienai veltītajiem Dziesmu svētkiem, Republikāniskā Dziesmu svētku komisija

Nolemj:

[..]

3. Uzdot Maskavas rajona Dziesmu svētku komisijai (b. Eihmanis):
e. Mēneša laikā atrisināt tautisko tērpu iegādes jautājumu, pārņēmt, lai visi kori un deju kolektīvi būtu nodrošināti Dziesmu svētkos ar tautiskajiem tērpiem.

4. Uzdot Latvijas Arodbiedrību Republikāniskajai Padomei (b. Blūms) aktivizēt rūpnīcu, fabriku un iestāžu vietējo komiteju darbu mākslinieciskās pašdarbības vadīšanā un organizēšanā sakarā ar gatavošanos Padomju Latvijas 20. gadadienai veltītajiem Dziesmu svētkiem, kā arī nodrošināt korus un deju kolektīvus ar tautiskajiem tērpiem.

Paraksts /V. Krūmiņš/

Republikāniskās Dziesmu svētku komisijas priekšsēdētājs,
Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks”¹⁹

Organizēti tika kārtota ne tikai materiālu sagāde un tērpu gatavošana, bet arī domāts par to jauna ārējā veidola radīšanu. Arhīvā glabājas nolikums par tautisko tērpu zīmējumu konkursu, kurš attiecas uz 1962. gadu:

“Nolikums

Par latviešu tērpu konkursu deju kolektīvu vajadzībām.

LPSR Kultūras ministrija kopā ar Mākslinieku savienību rīko slēgtu konkursu par latviešu deju tērpu pārīm, t.i., meitai un puisim.

Konkursam iesūtāmi divējāda rakstura tērpi:

- 1) Atvieglots latviešu tautas tērpa mets deju kolektīvu vajadzībām pēc latviešu tautas tērpa motīviem, paturot katram novadam raksturīgākās īpatnības;
- 2) Mūsdienu tērps ar latviskām iezīmēm laikmetīgām sižetiskām dejām.

Meti izpildāmi krāsās, 250 × 380 mm formātā. Izgatavošanas aprakstam pievienojami ornamenta zīmējumi, samazināti par 1/2.

Abās tērpu metu grupās paredzētas:

Pirmā prēmija 200,- rbļ.

Otrā prēmija 150,- rbļ.

Trešā prēmija 100,- rbļ.

Žūrijas komisijas pieņemtos metus publicēs un apmaksās pēc pastāvošajām likmēm. Meti iesniedzami līdz š.g. 5. maijam Em. Melngaiļa Tautas mākslas namā, Rīgā, L. Paegles ielā 2, ar devīzi, pievienojot slēgtu aploksni (ar to pašu devīzi), kurā jāuzrāda autora uzvārds, vārds, tēva vārds un adrese.”²⁰

Diemžēl pagaidām nav atrastas kādas papildu ziņas par šī konkursa tālāko norisi un rezultātiem. Šāda nolikuma esamība tomēr ir būtiska pati par sevi, jo rāda tā laika oficiālo iestāžu veidoto tautiskā tērpa attīstības vēlamu virzību. Praktiskie tērpu darināšanas jautājumi vairāk iezīmējas individuālajās vēstulēs.

SARAKSTE AR KOLEKTĪVU VADĪTĀJIEM

Kā atsevišķu materiālu kopu var izdalīt kolektīvu vadītāju vai vietējo kultūras darba organizētāju saraksti ar E. Melngaiļa TMN speciālistiem. Tajā ļoti uzskatāmi parādās gan konkrētās problēmas, gan tērpu ieguves veids.

“Latvijas PSR TSP

*Papīra un kokapstrādāšanas rūpniecības pārvalde
FINIERU RŪPNĪCA “VULKĀNS”*

Kuldīgā, 5. janvārī, 1960. g.

Tautisko deju sektora Vadītājam

Rūpnīcas deju kolektīvs gatavojās 1960. g. republikāniskajiem dziesmu svētkiem. Kolektīvam šūsim jaunus tautiskos tērpus, tāpēc griežos pie Jums ar lūgumu atsūtīt mums pareizu Kuldīgas novada tērpu zīmējumu kā meitām, tā puisiem, pēc kuriem šūšanas artelis varētu izgatavot minētos tērpus. Kad mūsu deju kolektīva vadītāja bija uz semināru pie Jums Rīgā, tad viņai aizrādīts par to, ka mūsu deju kolektīvam nav pareizi novada tērpi.

Ļoti lūdzam, cik vien Jums ātri ir iespējams, piesūtīt mums zīmējumus, lūdzu, izdariat to, drāna puīšu tērpiem jau nodota arteli, gaidām un nezinām – kā šūt?

Ar cienību,

Rūpnīcas kultūras komisijas priekšsēdētājs:

E. Sapietis²¹

No vēstules redzams, ka kolektīvu vadītāju semināros vērtēti arī deļotāju tērpi. Citos arhīva dokumentos nav saglabājušās norādes par semināru darba kārtības punktiem, kuros uzmanība būtu pievērsta

tautiskajiem tēriem. Par “tēri jautājumu” iekšējo risinājumu Tautas mākslas namā liecina rezolūcija uz vēstules augšējā stūra: “*Baumai: Der nosūtīt Kuldīgas novada tautisko tēri zīmējumu atsevišķas grāmatīņas. Būtu šo dažādo tautisko tēri krāsainie zīmējumi jāiegādājas vajadzības gadījumiem. 11.I 60. V. Breģis.*”²² Iespējams, ka minētās Kuldīgas novada tautisko tēri grāmatīņas varētu būt bijušas 1938. gadā izdotās sērijas “Novadu tēri” attiecīgās burtnīcas,²³ jo vēlākā laikā nav zināmi izdevumi, kuri varētu atbilst šim aprakstam. Uz šādu iespējamību norāda arī E. Melngaiļa TMN toreizējā direktora V. Breģa atbildes vēstule E. Sapietim: “*Nosūtām Jums divas novadu tēri burtnīcas (nr. 2 un 3). Te atrodamas visas vajadzīgās ziņas par Kuldīgas novada tēri izgatavošanu un valkāšanas tradīcijām. Pēc vienas nedēļas burtnīcas nosūtāmas atpakaļ Em. Melngaiļa Tautas mākslas namam. Jūsu parakstu uz pieprasījuma uzskatām kā garantiju par novadu tēri burtnīcu saglabāšanu.*”²⁴ Izdevuma “Novadu tēri” attiecīgajās burtnīcās tiešām ir Kuldīgas novada sieviešu (II burtn.) un vīriešu (III burtn.) tēri paraugi. Tas liecina, ka vēl padomju varas apstākļos Latvijā izmantoja pirmskara laika publikācijas, lai arī oficiāli tās skaitījās ideoloģiski nepieņemamas.

Pēc 1960. gada dziesmu svētkiem, gatavojoties skolu jaunatnes dziesmu svētkiem, E. Melngaiļa TMN arī pienāca vēstule ar lūgumu palīdzēt tēri gatavošanā:

“b. Mākslinieciskās daļas vadītāj!

Strādāju Limbažu rajona Umurgas astoņgadīgajā skolā. Vadu 1.–4. klašu un 5.–8. klašu deju kolektīvus. Lūdzu Jūsu padomu tautas tēri izgatavošanā.

1) 5.–8. kl. deju kolektīvam esam iesākuši gatavot Limbažu novada tēri. Ir jau pašūti Limbažu novada brunči meitenēm un zēniem – pelēkas bikses un svārki. Es nezīnu, kā lai izšuj rakstu zēnu svārkiem, jo savā rajonā izšūtus svārkus neesmu redzējusi. Tāpat nekā nezīnu arī par villainēm – ne izmēru, ne raksta krāsas, ne arī lietošanas veidu (tas ir – kā lai villaines liek: uz abiem pleciem vai uz viena). Mūsu rajonā kā sievietēm blūzes, tā arī vīriešiem krekli vairāk ir izstrādāti baltajā darbā. Bet kā ir ar krāsainajiem rakstiem? Vai tie ir pareizi vai nav (piemēram – meitenēm sarkanā krāsā un zēniem – zilā)? Esmu domājusi pagatavot arī zēnu cepures – hūtes (pelēkā krāsā). Bet vai tas būs pareizi? Tāpat nekā nezīnu arī par sieviešu matu rotām (vainadziņiem), par saktām un vīriešu jostām.

2) 1.–4. kl. deju kolektīvam esam paredzējuši pagatavot Nīcas novada tēri. Meitenēm apmēram zīnu, kā gatavot tautas tēri. Nezīnu tikai par zēnu tēriem. Esmu iecerējusi zēniem šūt pelēkas vestes un bikses (īsās); vestes domāju izšūt ar melniem diegiem un kreklus ar zīliem. Vai tas būs pareizi?

Lūdzu, dodiet man padomu, kādā veidā es varētu tuvāk iepazīties ar Limbažu novada un Nīcas tautas tērpiem.

Labprāt aizbrauktu uz Rīgu, lai varētu apskatīt minēto novadu pareizus tautas tērpus.

Deju kol. vad. D. Zvejniece

1961. g. 8. decembrī²⁵

Atbildi uzdots sagatavot A. Kargānei, kura to arī E. Melngaiļa TMN direktora A. Donasa vārdā nosūta:

“1961. g. 21. decembrī

b. Zvejniece!

Lai izgatavotu pareizus un bērniem piemērotus latviešu tautas tērpus, Jums tomēr vajadzētu atbraukt uz Rīgu. Vēstures muzejā ir tautas tērpu izstāde, kur redzami paraugi, arī tādi, kas nav līdz šim publicēti. Bērna tērps nevarētu būt pieauguša cilvēka tērpa kopija – tas radoši jāpārveido, vadoties no etnogrāfiskām īpatnībām.

17., 18. gs., kad valkāts apģērbs, ko mēs saucam par tautas tērpu, ir bijusi tradīcija – sagšas dejojot noņemt. Domāju, ka arī tagad pie šīs tradīcijas vajadzētu pieturēties, jo virs krūtīm sasprausta sagša (kā tas ir Jūsu novadam) traucē dejojot, no mugurpuses pilnīgi neredz roku kustības. Limbažu novadā valkātas baltas nerakstītas sagšas ar bārkstīm galos. Lielums atbilst katra valkātāja augumam.

Izšūt kreklus zēniem zilā un meitenēm sarkanā krāsā nav pareizi. Ja, braucot uz Rīgu, iegriezīsities arī Tautas mākslas namā, lūdzam paņemt līdzi tērpus, lai pārrunātu, kā tos darināt tālāk.²⁶

Sarakstē ar atbildīgajām personām par kolektīvu tērpiem redzams, ka ierēdņu vai kolektīvu vadītāju zināšanas par latviešu etnogrāfisko mantojumu, tai skaitā tradicionālo tautas tērpu, ir visai mazas. Tas skaidrojams ar padomju varas sistēmā iedibināto kārtību, ka dažādu jautājumu izlemšanu noteica attiecīgais funkcionārs, nevis cilvēks, kam šajā jomā bija vislabākās zināšanas. Savukārt vadošos amatus nereti ieņēma cilvēki, kuri bija izdevīgi politiskajai iekārtai. Protams, tas neizslēdz, ka kultūras dzīves vadītāji varēja būt arī patiesi šīs jomas entuziasti un labi speciālisti kādā no nozarēm. A. Kargānes rakstītajā atbildes vēstulē norāde par bērnu tērpiem atklāj padomju laikā pastāvējušo uzskatu, ka bērniem nepieciešami īpaši “bērnu tērpi”. Atbilstoši tā laika modei (ļoti īsas meiteņu kleitiņas un puiku īsbikses) arī tautiskie bērnu tērpi tika veidoti no līdzīgām apģērba daļām. Kaut vēstules autore norāda, ka tērps “radoši jāpārveido, vadoties no etnogrāfiskām īpatnībām”, tērpu mākslinieki un darinātāji, kā arī kolektīvu vadītāji iespēju radoši pārveidot izprata visai subjektīvi. Šie tērpi tika izmantoti arī citos sabiedriskajos pasākumos. 4. attēlā visai uzskatāmi redzama bērnu tautisko tērpu un tā laika modes apģērbu līdzība, kā arī citi tērpu “radošie pārveidojumi”.

4. att. "Radoši pārveidoti" bērnu tautiskie tērpi. Bērņības svētki Ērgļos (foto no Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja kolekcijas, MNM 13270)

Cita rakstura vēstule, kura arī ļoti labi atklāj tajā laikā pastāvējušos uzskatus par skatuves tērpu vēlamo izskatu, attiecas uz koku tērpiem.

"Mērsraga "Iztekas" 6. okt. 1962. g.
Rīgā, Kultūras ministrija
māksliniekiem – skatuves meistariem

Lūgums.

Lūdzu Jūsu laipnību izstrādāt Mērsraga zvejnieku ciema kluba sievietes korim pietiekoši glītu, skatuviski izteiksmīgu, latviskā rotājumā tērpa uzmetumu arī krāsas piedod. jeb vislabāk krāsas jau uzzīmētu. Vēlams būtu, lai šā tērpa modelis būtu pietiekoši elegants, klusināts un tomēr izteiksmīgs, pietiekoši graciozs, lai nebūtu tā, kā ir redzēts arī Rojas jūras svētkos 19.08. š.g., kad tērps darināts līdz zemei un koristēm, steidzoties pāri laukumam, tas kūlājas starp kājām. Ja tērpā būtu kaut kas no jūras ziluma un kaijas baltuma, un klusinātais dekorējums – rotājums pieļauj, lūdzu izstrādāt arī mazu žetoniņu – breloga metu, ko sievietes kā rotājumu varētu koncerta laikā piespraust pie krūtīm. Zīmējumā, ja to varētu veidot emaljā, būtu labi, ja būtu jūra, kaija, kokle un burti MZKK (Mērsraga zvejnieku kluba koris).

Varbūt Jūs manis noraidīsiet tērpa modeli pasūtīt Rīgas modes namam, tak domāju, ka te ir vairāk jābūt siltām jūtām un mākslinieciskai īpatnībai. [..]

Mērsraga kluba siev. kora vecākā: Aleksandra Pūliņa²⁷

E. Melngaiļa TMN atbildē norādīts, ka lūgumu apņēmusies izpildīt “*Teātra biedrības šūšanas darbnīcu vadītāja b. Vandere*” [kura ir arī izdevumu “Tautu tērpi” autore. – A. K.] un turpmākie kontakti jāveidojot personiski ar viņu.²⁸

Vairākās vēstulēs rodami lūgumi palīdzēt izgatavot vai iegādāties citu tautu tērpus: igauņu, moldāvu u.tml.²⁹ Kā atbilde uz šādiem lūgumiem tiek nosūtītas iepriekš minētās M. Vanderes brošūras “Tautu tērpi”.

Sākot ar 60. gadiem, tautiskie tērpi aizvien izteiktāk ieguva bezpersonisku koncerttērpu raksturu. It sevišķi tas sakāms par deju kolektīvu tērpiem. To pastiprināja prasība, lai dejotājiem būtu attiecīgajām dejām atbilstoši tērpi, kurus nomainīja pēc vajadzības. Tērpi nepiederēja pašiem to valkātājiem, bet iestādei, kura skaitījās atbildīga par attiecīgo kolektīvu. Dejotājiem vai koristiem nebija motivācijas pašiem interesēties par tērpu izskatu un valkāšanas veidu. Vilka to, ko bija sagādājusi par tērpiem atbildīgā persona. Ja nebija līdzekļu tērpu izgatavošanai, tos varēja iznomāt. Par šādas iespējas radīšanu var uzzināt no E. Melngaiļa TMN sarakstes ar LPSR Kultūras ministriju 1960. gadā. Piektais punkts sadaļā “Priekšlikumi mākslinieciskās pašdarbības darba uzlabošanai” bija: “*Jāatrisina jautājums par tautas tērpu, teātra kostīmu, parūku u.t.t. iznomāšanas punktu.*”³⁰ Par šāda punkta reālu darbību Valsts filharmonijas iznomāšanas bāzē lasāms gan individuālajā sarakstē,³¹ gan deju kolektīvu skates anketās.³²

DZIESMU SVĒTKU SKATES PROTOKOLI UN DALĪBNIKU UZSKAITES ANKETAS

Par oficiālo iestāžu nostāju attiecībā uz latviešu tautas tērpu var spriest pēc tā pieminējuma (vai gluži pretēji – nepieminējuma) kolektīvu skates anketās. Vismaz koru vērtējuma anketās kopš 1960. gada vairs nav ailes par koristu ietērpu, tautisko tērpu esamību vai neesamību, to veidu (tāda pastāvēja, gatavojoties gan 1950., gan 1955. gada dziesmu svētkiem). Toties deju kolektīvu vērtējumā 1964. gada rajonu dziesmu svētku skatēs aile “Kādi kolektīvam tērpi” vēl pastāv. Arhīvā saglabājušās vērtējuma anketas no deju kolektīvu skatēm astoņos rajonos: Daugavpils, Gulbenes, Liepājas, Preiļu, Rēzeknes, Tukuma, Valkas un Ventspils rajonā.³³ Dažos dokumentos uzrādīti visi rajona kolektīvi, citos – vienīgi laureāti vai, piemēram, Venstpils rajonā, – tikai senioru deju kolektīvi. Tomēr kopumā priekšstats par dejotāju tērpiem ir iegūstams. Tā kā programmā obligāti bija iekļautas “brālīgo republiku” vai “sociālistiskās nometnes” tautas deju horeogrāfijas, tad deju kolektīviem bija jābūt arī dažādu tautu tērpiem. Tomēr ne visi kolektīvi tos varēja sagādāt. Latviešu tērpi gan bija visiem. Toties

novadu izvēle bija visai brīva. Pēc skates anketām redzams, ka, piemēram, Gulbenes rajona kolektīviem ir bijuši latviešu – balti stilizēti, latviešu – Kuldīgas zilie, latviešu – Rucavas zaļie, latviešu – stilizēti zili, latviešu – balti, latviešu – sarkani rūtaini, latviešu – Rucavas zilie, kā arī igauņu, krievu un ukraiņu tērpi.³⁴ Daugavpils rajonā no latviešu tērpiem ir Zemgales, Rucavas, Kuldīgas un latgales baltie, bet no citu tautu – ungāru un gucuļu.³⁵ No anketās uzrādītajiem kolektīviem visbagātākie ir bijuši Kandavas pilsētas kultūras nama deju kolektīvs ar septiņiem tērpu komplektiem – latviešu, igauņu, lietuviešu, moldāvu, krievu, ukraiņu, čehu – un Tukuma rajona patērētāju biedrību savienības deju kolektīvs ar astoņiem tērpu komplektiem: latviešu – Bārtas, Kuldīgas, Abrenes, lietuviešu, moldāvu, krievu, ukraiņu tērpiem.³⁶

SECINĀJUMI

Latvijas Valsts arhīvā esošie dokumenti, kas daļēji ataino E. Melngaiļa TMN un citu LPSR Kultūras ministrijai pakļauto organizāciju darbību, iezīmē galveno pasākumu kopumu, ar kuru palīdzību tika īstenots koku un deju kolektīvu tautisko koncerttērpu izskats un lietojums. Arhīva dokumenti parāda vadošo iestāžu ieinteresētību tautisko tērpu lietojumā, līdztekus latviskajiem tērpiem deju kolektīviem prasot arī cittautu tērpus. Ar obligāto internacionālo repertuāru un tam atbilstošajiem tērpiem tika mazināta starpkaru posmā izveidotā attieksme pret tautisko tērpu kā katra valkātāja personisku saistību ar tautas kultūras mantojumu. Atbilstoši oficiālajai nostājai tautiskais tērps vairs nebija dziesmai un dejai līdzvērtīga tautas kultūras izpausme, bet gan tikai svētku noformējuma daļa. Lai noskaidrotu raksturīgākās iezīmes tērpu izskatā un valkāšanas veidā, kā arī koku un deju kolektīvu dalībnieku un plašākas sabiedrības attieksmi pret tautisko tērpu padomju varas gados, pētījumi jāturpina, kā būtisku izziņas avotu izmantojot fotodokumentus un intervijas ar teicējiem.

ATSAUCES

¹ Norises latviskā tērpa attīstībā kopš 19. gs. 80. gadiem aplūkotas autore iepriekšējo gadu publikācijās: *Karlsonē A.* Dažas preses ziņas un vērtējumi par latviešu svētku apģērba attīstību 19. gs. otrajā pusē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 2006. – Nr. 4. – 38.–60. lpp.; *Karlsonē A.* Inteliģences pārstāvju veidotie priekšstati par latviešu tautisko apģērbu 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā (1888–1910) // LVIŽ. – 2007. – Nr. 1. – 60.–86. lpp.; *Karlsonē A.* Tautiskais apģērbs kā nacionālais simbols // Letonika II kongress: Letonikas II kongresa materiāli. –

- Rīga: Zinātne, 2008. – 54.–72. lpp.; *Karlsone A.* Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu svētkiem 20. gs. 20.–30. gados // *LVIŽ.* – 2008. – Nr. 4. – 77.–96. lpp.; *Karlsone A.* Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gadsimta četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmitajos gados // *LVIŽ.* – 2009. – Nr. 4. – 92.–110. lpp.
- ² LVA, 236. f., 1. apr. 40. l., 74. lp.
- ³ Turpat, 48. l., 32. lp.
- ⁴ Turpat, 16.–18. lp.
- ⁵ Turpat, 40. l., 162. lp.
- ⁶ Vairāk par to: *Karlsone A.* Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gadsimta četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmitajos gados // *LVIŽ.* – 2009. – Nr. 4. – 92.–110. lpp.
- ⁷ LVA, 236. f., 1. apr., 40. l., 212. lp.
- ⁸ Turpat, 48. l., 3.–6. lp.
- ⁹ Turpat, 13. lp.
- ¹⁰ *Slava M.* Latviešu tautas tērpi // *Arheoloģija un etnogrāfija.* – 7. laid. – Rīga: Zinātne, 1966. – 171 lpp., 38 tab.
- ¹¹ *Vandere M.* Tautu tērpi. – Rīga: Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams, 1961. – 28 lpp.: il.; *Vandere M.* Tautu tērpi. – Rīga: Latvijas laikrakstu un žurnālu izdevniecība, 1965. – 20 lpp.: il.
- ¹² LVA, 236. f., 1. apr., 53. l., 141. lp.
- ¹³ Turpat, 3. lp.
- ¹⁴ Turpat, 5. lp.
- ¹⁵ *Siliņa E.* Latviešu tautas tērpu valkāšanas tradīcijas. – Rīga: Zvaigzne, 1965. – 64 lpp.
- ¹⁶ Turpat. – 3. lpp.
- ¹⁷ Turpat. – 3., 4. lpp.
- ¹⁸ LVA, 236. f., 1. apr., 53. l., 30., 38. lp.
- ¹⁹ Turpat, 48. l., 7.–9. lp.
- ²⁰ Turpat, 71. l., 37. lp.
- ²¹ Turpat, 54. l., 1. lp.
- ²² Turpat.
- ²³ *Novadu tērpi. 15 burtn.* / Sast. E. Kivicka, A. Karnups. – Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības kamera, 1938. – II, III burtn.
- ²⁴ LVA, 236. f., 1. apr., 54. l., 2. lp.
- ²⁵ Turpat, 67. l., 150. lp.
- ²⁶ Turpat, 149. lp.
- ²⁷ Turpat, 87. l., 112. lp.
- ²⁸ Turpat, 111. lp.
- ²⁹ Turpat, 97. l., 53., 54., 97. lp.
- ³⁰ Turpat, 53. l., 18.–20. lp.
- ³¹ Turpat, 97. l., 113., 114. lp.
- ³² Turpat, 104. l., 27. lp.
- ³³ Turpat, 23., 27., 32., 54., 56., 57., 67., 86., 90. lp.
- ³⁴ Turpat, 54. lp.
- ³⁵ Turpat, 56. lp.
- ³⁶ Turpat, 67. lp.

Anete Karlsonē

DOCUMENTS IN THE STATE ARCHIVES
OF LATVIA ON NATIONAL-STYLE
PERFORMANCE DRESS IN LATVIA IN THE 1960s

Summary

This paper continues the study of the development of Latvian national-style dress in relation to the song festivals, the previous parts of which are described in *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (2006, No. 4; 2007, No. 1; 2008, No. 4; and 2009, No. 4). The main attention in this paper is focussed on the performance dress of choirs and dance ensembles. As it had been before, in the 1960s, too, organised activities were carried out that influenced the development, appearance and mode of wearing of national-style dress. The documents of official state institutions constitute an important corpus of sources for ascertaining the degree to which the development of national-style dress was organised and purposefully directed. The greatest amount of material for the study came from Collection 236 of the State Archives of Latvia: 'The Emilis Melngailis Folk Art Centre of the Ministry of Culture of the Republic of Latvia'. The documents used in the study are examined in a sequence that traces the overall direction of the process, starting with the treatment of issues relating to national-style dress in the highest instances, as a result of which directives and instructions were issued regarding dress for the song festival participants, and then looking at the documents on the checks that followed and the measures taken for the provision of dress. The way in which dress was provided, the problems encountered and the solutions found are reflected in the individual correspondence of organisers of cultural activities and ensemble leaders with specialists of the Emilis Melngailis Folk Art Centre. The minutes of the song festival dress competitions and participant record forms document the effect of all the above-mentioned activities on the use of national-style dress.

The archive documents reflect the interest shown by the highest authorities in the way that national-style dress was being used. Thus, it was required that, in addition to Latvian-style dress, the dance ensembles also wear the national-style dress of other nations of the Soviet Union or socialist foreign countries. The compulsory international repertoire and the wearing of the corresponding dress served to weaken the attitude towards national-style dress that had developed in the inter-war period, namely that it constituted each wearer's personal link with the national cultural heritage. In accordance with the official standpoint, national-style dress was no longer an expression of national culture equivalent to song and dance, but only an aspect of festival decoration.